

Arról, ami nincs
– A nemlétezés elméletei –

6. Középkori témák

2013. október 14.

Ismétlés: platonizmus

- Léteznek absztrakt objektumok
 - nem térben és időben, vagyis → nem fizikai; DE
 - nem is csak az elmében, tehát → nem mentális
- Általános motiváció:

Ha egy mondat igaz, akkor a benne szereplő nevek és leíró kifejezések vonatkoznak valamire.

Például:

- „Nyolc kisebb, mint három négyzete.” → vannak számok
- „Az arcomra kiült a pirosság.” → léteznek tulajdonságok
- „Úgy tudom, hogy Józsi beteg.” → léteznek tények

Példa 2: „Univerzálék”, általános tulajdonságok

- Arisztotelész, -4. sz.:

„Mivel azonban a dolgok részben egyetemesek, részben pedig egyediek – egyetemesnek azt nevezem, aminek az a természete, hogy többről állítjuk, egyedinek pedig azt, amelyiknek nem ilyen a természete; például *ember* egyetemes, *Kalliasz* pedig egyedi – ezért azt, hogy valami vonatkozik vagy nem vonatkozik valamire, szükségképpen egyszer egy egyetemes, máskor viszont egy egyedi alany esetében jelentjük ki.” [1]

- Porphüriosz, +3. sz:

„ Engedelmeddel nem fogok beszélni például arról, hogy vajon függetlenül léteznek-e a nemek és a fajok, vagy egyedül és pusztán az értelemben vannak, továbbá, ha függetlenül léteznek, akkor vajon testek-e vagy testetlenek, és vajon különállóan, vagy pedig az érzékelhető dolgokban, ill. ezek körül léteznek-e függetlenül - mivel ezek igen mély dolgok, és tüzetesebb vizsgálódásokat kívánnak...” [2]

I. A középkori nominalizmus-realizmus vita

- Realista: létezik az általános fogalom tárgya (pl. az Ember)
 - „hagyományos” álláspont (Platón, Arisztotelész – ahogy akkor értették)
 - egyszerű szemantika (hogyan vonatkozik a nyelv a világra),
de bonyolult ontológia (hogyan épül fel a világ)
- Nominalista: csak konkrét, egyedi dolgok léteznek (pl. emberek)
 - „modern” álláspont (14. sz-i egyetemek gondolkodói)
 - egyszerű ontológia, de bonyolult szemantika
lásd: késő-középkor tekintélyes szemantikai vitái és elméletei

Mert: Ontológia:

Nominalista: csak egyedi létezők vannak, mindenféle tulajdonságokkal

Realista: vannak egyedi létezők, meg általános létezők, és tények, és ...

→ Ockham borotvája: „Ne szaporítsuk szükségtelenül a létezőket!”

Szemantika: Pl. „Minden ember halandó.”

Realista:

- „ember” szó jelöli az általános Embert, „halandó” az általános Halandót
- a mondat a két általános létező viszonyát tükrözi (ún. inherencia, „benne van”):
 $E \supset H$

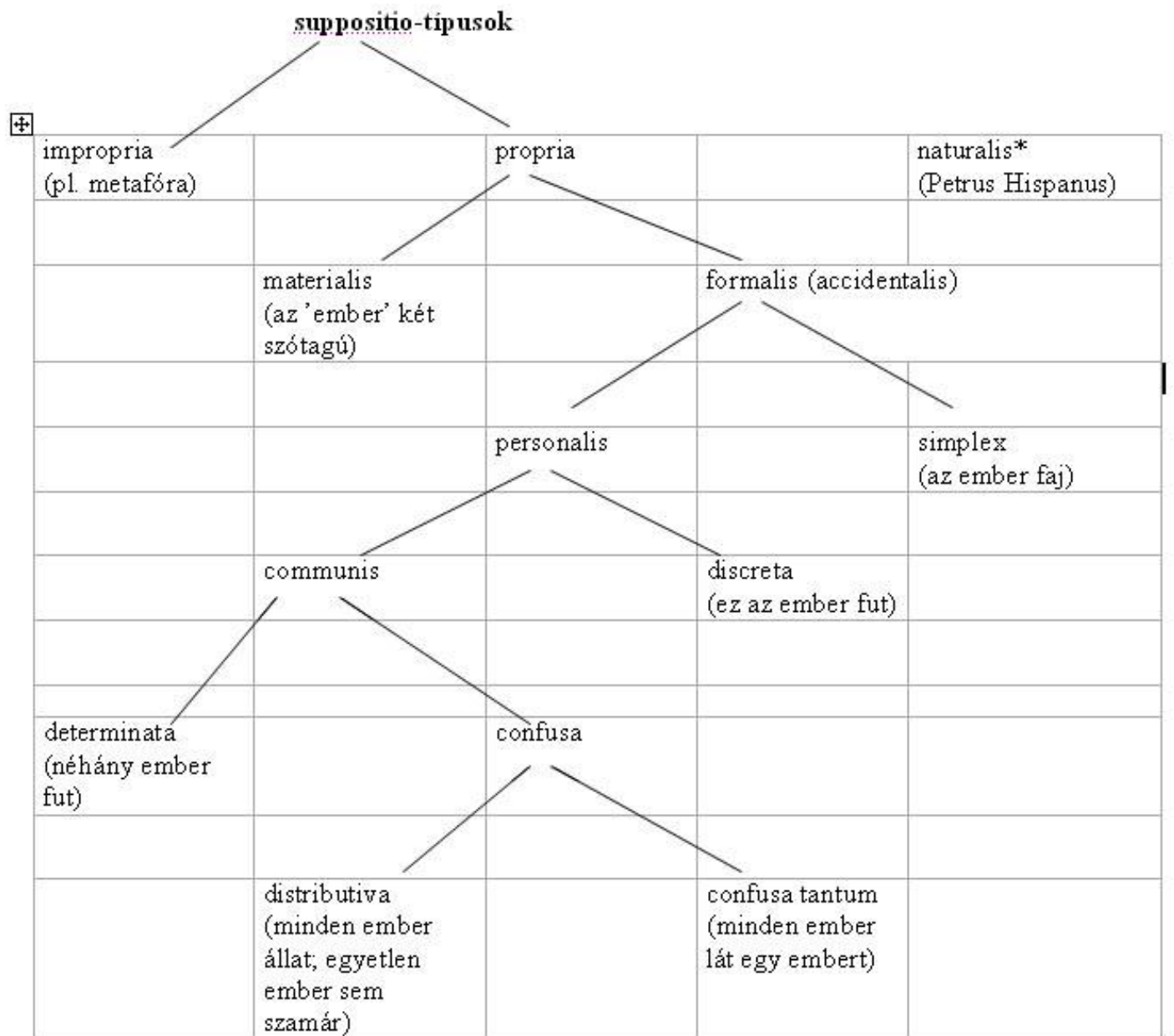
Nominalista:

- az „ember” szó csak konkrét embert jelölhet, a „halandó” konkrét halandót
- állítás: azonosság, vagyis az alany és az állítmány ugyanazt az embert jelöli:
 $[(e_1 = h_1) \vee (e_1 = h_2) \vee (e_1 = h_3) \vee \dots] \& [(e_2 = h_1) \vee (e_2 = h_2) \vee \dots] \& \dots$

→ alapelvek:

- Az ‘ember’ fogalom minden egyes embert jelöl
- Az ‘ember’ fogalom egyetlen embert sem jelöl jobban, mint egy másikat
- Az ‘ember’ fogalom minden embert jobban jelöl, mint akármilyen nem-embert

A fogalmak vonatkozásának kérdése („supposito”) a középkori szemantikában rendkívüli mértékben bonyolulttá válik

(A kép forrása: http://mmi.elte.hu/szabadbolcsezet/mediatar/kozepkori_filozofia/tablazat.jpg)

II. Instrumentalizmus

- Genezis 1,6-7:

„És monda Isten: Legyen mennyezet a víz között, a mely elválaszsa a vizeket a vizektől. Teremté tehát Isten a mennyezetet, és elválasztá a mennyezet alatt való vizeket, a mennyezet felett való vizektől. És úgy lőn.” [3]

- Aquinói Szent Tamás, 13. sz.:

„Mivel ez az elmélet jó okkal hamisnak bizonyítható, ezért nem vélhetjük, hogy ez lenne a Szentírás értelme. Inkább azt kell gondolnunk, hogy Mózes a tudatlanokhoz beszélt, és tekintettel volt gyengeségükre, ezért csak az érzékkel könnyen felfogható dolgokat tárta fel előttük. Ám még a legtudatlanabb is felfogja érzékeivel, hogy a föld és a víz testi jellegű, de az, hogy a levegő testi,. Már nem mindenkinek nyilvánvaló. Így tehát Mózes nyíltan beszél a vízről és a földről, de nem említi nyíltan a levegőt, hogy a tudatlanok előtt ne fedjen fel semmit, ami meghaladná az értelmüket.” [4]

→ a Biblia valódi értelme csak értelemmel tárható fel,
a benne foglalt történetek csak a leírás eszközei

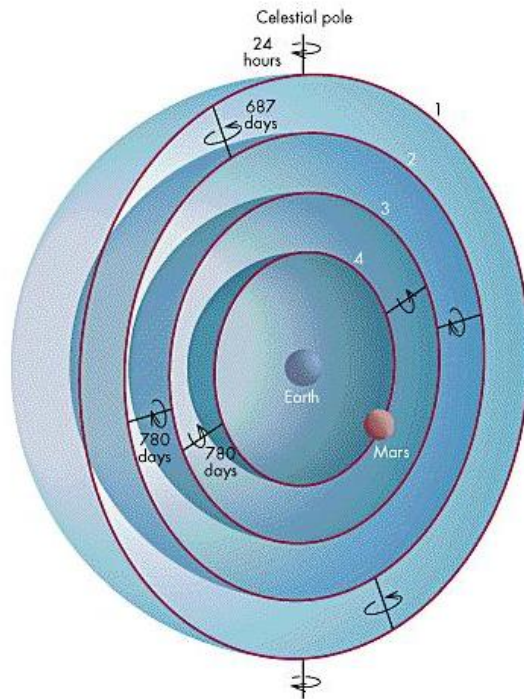
Az „instrumentalista” pozíció a csillagászatban

- A csillagászati modellek („hipotézis”) nem úgy írják le a dolgokat, ahogy azok vannak, hanem csak „megmentik / megőrzik a jelenségeket”
- Aquinói Szent Tamás:
„A csillagászok által elképzelt feltételezések nem szükségszerűen igazak. Bár e feltételezések segítségével, úgy tűnik, képesek vagyunk megőrizni a jelenségeket, mégsem kell azt állítanunk, hogy igazak, mert lehetséges, hogy a csillagok általunk megfigyelt mozgása más módszerrel is leírható, amely módszer egyelőre ismeretlen előttünk.” [5]

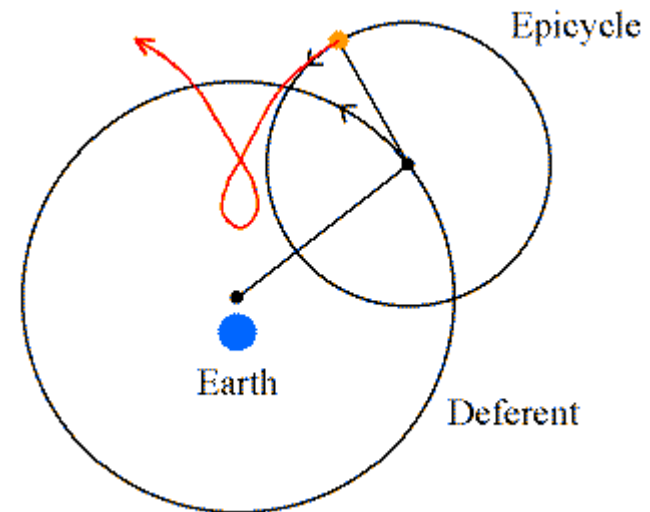

Például:

Eudoxosz modellje, -4. sz:

Ptolemaiosz modellje, +2- sz:

A kettő gyökeresen máshogy írja le a bolygók „valódi” mozgását, de kb. ugyanolyan jól őrzi meg a jelenségeket (látszólagos mozgás).

Így aztán majd Kopernikusz:

„A csillagász feladata az, hogy bonyolult megfigyelések révén egybegyűjtse az égi mozgások történetét, és ekkor – minthogy akárhogy érvel is, e mozgások valódi okait képtelen feltárni – kigondoljon vagy megszerkesszen tetszése szerint bármilyen hipotézist, amely alapján a mondott mozgások kiszámíthatók a geometria elveit követve mind a múltra, mind a jövőre. Művészete mindkét területre kiterjed, hiszen hipotéziseinek nem szükséges igaznak lenniük, vagy akár valószínűnek, hanem elegendő olyan számításokkal szolgálniuk, amelyek egyeznek a megfigyelésekkel...” [6]

(1543, *De Revolutionibus*. a szöveg valódi szerzője: Andreas Osiander)

Összefoglalás I – II.

A platonizmus vagy realizmus szerint:

Ha egy mondat igaz, akkor a benne szereplő nevek és leíró kifejezések vonatkoznak valamire.

Mi itt kétféle antirealista pozíciót láthattunk:

- **Nominalizmus:**
Az általános fogalmak pusztán *nevek*
→ ezek referenciái nem valódiak, nem léteznek valójában
- **Instrumentalizmus:**
A tudományos elméletek fogalmai pusztán számítási *eszközök*
→ ezek referenciái nem valódiak, nem léteznek valójában (pl. epiciklus)

III. Az ontológiai istenérv

- Canterbury Szent Anzelm, 11. sz.
- „istenérv”: olyan érvelés, amely Isten létét hivatott bizonyítani
- „ontológiai”: csak a lételmélet keretei között érvelünk, nem kell hivatkozni semmiféle tapasztalatra vagy bármi egyébre
- (nem Anzelm nevezi így saját érvét, hanem később emlegetik ilyen néven)

„Így hát, Uram, aki a hithez értelmet adsz, add meg nekem – amennyire helyesnek ítéled –, hogy meg is értsem, hogy létezel, amiként hisszük, és hogy az vagy, aminek hiszünk. Éspedig úgy hisszük, Te az a valami vagy, **aminél semmi nagyobb el nem gondolható**. Avagy talán nincs is ilyen lény, ahogy „az esztelen mondta szívében: nincs Isten”? De hallván, hogy ezt mondom, ‘valami, aminél semmi nagyobb el nem gondolható’, bizonyára még az esztelen is érti, amit hall, és amit ért, az megvan az értelmében, még ha azt nem is érti, hogy ez a valóságban is létezik. **Más jelent ugyanis, hogy egy dolog az értelemben létezik és megint mást jelent megérteni, hogy ez a dolog létezik**. Mert amikor a festő előre elgondolja, amit meg fog festeni, az már megvan az értelmében, de még nem fogja fel valóságos létezőként, mert még nem készítette el. Amikor azután már megfestette, akkor az értelmében is megvan, és azt is megéri, hogy létezik a valóságban, amit már elkészített. Tehát az esztelen is meggyőződhet arról, hogy **legalább az értelmében létezik** az a valami, aminél semmi nagyobb nem gondolható, mert amikor hallja, megéri és amit megértünk, az jelen van az értelmünkben. De bizonyosan nem lehetséges, hogy csak az értelemben legyen meg az, aminél nagyobb nem gondolható. Ha ugyanis **legalább az értelemben létezik, akkor elgondolható róla, hogy a valóságban is létezik, ez pedig nagyobb**. Ha tehát az, aminél nagyobb nem gondolható, csak az értelemben létezik, akkor az, aminél nagyobb nem gondolható, mégiscsak olyan, aminél nagyobb gondolható. De ez egyáltalában nem lehetséges. Kétségekívül létezik tehát az a valami az értelemben is és a valóságban is, aminél nagyobb nem gondolható.” [7]

Kitérő 1: Hit és értelem viszonya

„Így hát, Uram, aki a hithez értelmet adsz, add meg nekem..., hogy meg is értsem, hogy létezel...”

„És nem azért törekszem érteni, hogy higgyek, de hiszek, hogy érthessek. Mert hiszek ebben is: »Ha nem hiszek, nem fogok érteni.«” [8]

→ Az értelem másodrendű ugyan a hithez képest, de ki kell mutatni, hogy a hit alapvető tételei értelemmel is beláthatók

Később: Aquinói Tamás:

„Isten létezése, valamint hasonló igazságok Istenről, melyeket természetes értelemmel beláthatunk, nem hittételek, hanem a hittételek előcsarnokai; mert a hit előfeltételezi a természetes ismereteket... Mindamellet ha valaki nem érti meg a bizonyítást, azt semmi nem gátolhatja abban, hogy hitként fogadjon el olyasvalamit, ami önmagában alkalmas arra, hogy tudományos alapon tudjuk és bizonyítsuk.” [9]

Míg korábban: Szent Ágoston, 4/5. sz.:

„Ha azt kérdezik tőlünk, hogy mit kell hinnünk, akkor nem szükséges a dolgok természetében kutakodnunk, ahogy azt a görögök *fizikusai* tették, és nem kell megrémülnünk, ha a keresztény mit sem tud az elemek számáról és erőiről, vagy az égitestek mozgásáról, rendjéről és fogyatkozásairól, vagy az állatok, növények, kövek, források, folyók, hegyek fajtáiról és természetéről, vagy az időrendről és a távolságokról, vagy a közelgő viharok jeleiről, vagy ezernyi más olyan dolgról, amelyet a filozófusok kitaláltak... A keresztény számára elég hinni, hogy minden teremtt dolog, legyen az égi vagy földi, látható vagy láthatatlan, tehát mindenek oka a Teremtő jósága, az egyetlen igaz Isten, és Őrajta kívül semmi sem létezik, melynek léte ne Őtőle származna.” [10]

→ Anzelm félúton Ágoston és Tamás között: érdekes, de nélkülözhető kísérlet arra, hogy be tudjuk-e látni az értelmünkkel, amit a hitünkkel a legbiztosabban tudunk

Kitérő 2: Mit jelent, hogy „nagyobb”?

„Amiképpen úgy találtuk, hogy létezik egy legnagyobb mértékben jó valami, mivel minden jó egyetlen valami által jó, ami viszont önmaga által az – ebből szükségszerűen következik, hogy létezik egy legnagyobb mértékben nagy valami, mivel minden, ami nagy, egyetlen valami által nagy, ami viszont önmaga által az. Ezt azonban nem térbeli kiterjedésében mondom nagynak, ahogyan nagy valamilyen test, hanem úgy, hogy minél nagyobb, annál jobb vagy tiszteletreméltóbb, mint amilyen a bölcsesség. És mivel a legnagyobb mértékben nagy csakis az lehet, ami a legnagyobb mértékben jó, szükségszerű, hogy létezik egy legnagyobb és legjobb valami, és ez minden létező között a legfőbb Létező.” **[11]**

- a nagyság itt nem mennyiség, hanem minőség (perfekció)
- a létezésnek fokozatai vannak, és van egy abszolút létező, amihez képest az összes többi csak másodlagos és relatív

Fokozatok a létezésben

„Bizony, minden más, ami létezik, elgondolható nemlétezőnek, egyedül csak Te nem. Tehát egyedül Te bírsz léttel mindenek között a legvalóságosabban és ezért a legnagyobb mértékben, mert minden más létező nem olyan valóságosan, s ezért kevésbé bír léttel.” [12]

Ennek fényében fogalmazzuk át az érvet így:

- Isten az, melynél nagyobb mértékben létező el nem gondolható.
- Isten létezik az elmében.
- Ha Isten csak az elmében létezik, akkor kisebb mértékben létezik, mint amikor a valóságban is létezik.
- *Tehát:* Isten az elmében és a valóságban is létezik.

Vagy egy újabb verzió:

- Istent megilleti minden pozitív tulajdonság.
- A létezés egy pozitív tulajdonság.
- *Tehát*: Isten létezik.

Megjegyzés:

„Pozitív”: Ami hozzátesz valamihez, nagyobbá tesz, stb.

V.ö. a gonosz „priváció-elmélete”: A gonoszság nem önmagában létezik, hanem csak a jószág hiányaként (itt a jószág a pozitív). Ugyanígy: A sötétség a fény hiánya. A hideg a meleg hiánya. A vakság a látás hiánya.

→ a nemlét a lét hiánya?

Későbbi megítélés

- Forrás: Immanuel Kant, 18. sz.: ‘Isten létezését lehetetlen ontológiai érvekkel bizonyítani’: „A lét nyilvánvalóan nem reális predikátum, azaz nem olyasvalaminek a fogalma, ami hozzáadódhatnék a dolog fogalmához...” [13]
 - a létezés *nem tulajdonság*, amivel vagy rendelkezik egy dolog, vagy nem, hiszen ahhoz, hogy bármilyen tulajdonsággal rendelkezzen, eleve léteznie kell (inkább egy előfeltétel)
 - Lásd majd a modern logikát:
 - $F(a)$: a dolog F tulajdonsággal rendelkezik
 - $\exists xF(x)$: létezik dolog, amelyik F tulajdonsággal rendelkezik
- már a szintaxisban máshogy működik a létezés, mint a tulajdonságok (pl. ebben az előző érvelést nem tudnánk érvényesen formalizálni)

Idézett szövegek forrásai

- [1] Arisztotelész: *Hermeneutika*. Kossuth kiadó, 1994. 21. o. [17a-b]
- [2] Porphyriosz: „Bevezetés, avagy Az öt szóról” *Magyar Filozófiai Szemle*, 1984/3-4., 435.o.
- [3] *Szent Biblia*. Magyar Biblia-tanács. 1990. Ford. Károli Gáspár. 5. o.
- [4] Aquinói Szent Tamás: *Summa Theologica*. I. rész, LXVIII. kérdés, 3. cikkely (Saját fordítás innen: <http://www.newadvent.org/summa/1068.htm>)
- [5] Aquinói Szent Tamás: *Expositio super libro de Caelo et Mundo*, I. könyv, III. előadás. Idézve: Pierre Duhem: *A jelenségek megőrzése*. Kairosz kiadó, 2005. 97. o.
- [6] Nicolaus Copernicus: *De revolutionibus orbium coelestium*. – Előszó. (Saját fordítás innen: http://hti.osu.edu/sites/default/files/ossiander_foreword_to_copernicus.pdf)
- [7] Canterbury Szent Anzelm: „Proslogion”, 2. fejezet. In *Monologion. Proslogion*. MTA Filozófiai Intézet, 1991. 145-146. o.
- [8] Ugyanott, 1. fejezet. 145. o.
- [9] Aquinói Szent Tamás: *Summa Theologica*. I. rész, II. kérdés, 2. cikkely (Saját fordítás innen: <http://www.newadvent.org/summa/1002.htm>)
- [10] Szent Ágoston: *A Hit, a Remény és a Szeretet kézikönyve*. 9. fejezet. (Saját fordítás innen: <http://www.newadvent.org/fathers/1302.htm>)

- [11] Canterbury Szent Anzelm: „Monologion”, 2. fejezet. In *Monologion. Proslogion*. MTA Filozófiai Intézet, 1991. 28 o.
- [12] Canterbury Szent Anzelm: „Proslogion”, 3. fejezet. 147. o.
- [13] Immanuel Kant: *A tiszta ész kritikája*. Ictus, 1995. 470. o.